

JULIUS BERENICIANUS HADTESTÉNEK SZEREPE DÁCIA VÉDELMEBEN.

ABÁR a két Mœsia legioinak Alsó-Pannonia területén mutatkozó emlékei ¹ számbelileg is felülmúlják a dáciaikat s a tartomány fővárosában és környékén ugyancsak kirívó jelenséget képeznek, azért ezekből senkinek sem jutott eszébe Alsó-Pannonia területének csorbitására vezető olyan következtetéseket vonni, a minőkre pedig Dácia ilynemű leleteit ² alkalmasnak ítélik.

¹ Téglás Gábor: A két Mœsia legioemlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia hadtörténetében. *Hadtörténelmi Közlemények.* XII. 1911. 2. füz., 195—235. l.

² Alfred von Domaszewski: Studien zur Geschichte der Donauprovinsen. I. Die Grenze von Mœsia superior und der illyrische Grenzzoll. *Archæol. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn.* XIII. 1890. 143. l. A felső-mœsiai vámvonalat Diernától (Orsova) Sarmizegethusan (Várhely) át egészen Ampelumig (Zalatna) az Érczhegység szívéig vezetve írja: über dieses Gebiet hinaus in Sarmizegethusa selbst, sind Ziegel der Legio III Flavia gefunden worden und ausserdem eine Inschrift, deren Bedeutung bisher nicht genügend erwogen ist. (*Arch. epigr. Mitth.* VI. S. 101 u. 9.) — Filow Bogdan: Die Legionen der Provinz Mœsia. *Klio* VI. 1906. 59. l. Diejenigen (Ziegel) aber, welche am linken Donauufer in der Nähe von Mœsia superior gefunden worden sind, beweisen, dass diese Gegend administrativ zu Mœsia superior gehörte.

Kétszeres kötelességünknek ismerjük tehát ezeket a nagy részben épen ásatásaink¹ révén napfényre került leleteket szintén beható tanulmány alá vetni, vizsgálatunk körébe vonván az Al-Dunára kiterjesztett nyomozásaink helyrajzi eredményeivel, különösen a marcomann-háborúkról rendelkezésünkre álló újabb közlemények tanulságait is. Mert az a történelmi esemény, hogy a három Dácia Felső-Mæsiával együtt épen a marcomann-háboruk áldozatául esett, s *M. Claudius Fronto*² helytartó parancsnoksága alá tartozhatott, már magában sokatmondó rejtelyként várja felderítését, s erre vonatkozó adatgyűjtésünk a szomszédos tartományok fegyveres erejének eme sajátos társítását felidéző körülményekbe már eleve bepillantást ígér.

De sarmizegethusai ásatásainkból is pár igen nyomatékos megfigyeléssel járulhatunk a Felső-Mæsiából ott alkalmazott legio IIII Flavia felix katonai rendeltetéséhez. Épen azért, mielőtt a két Mæsiából Dáciába került legio osztagok állomásozatatát és katonai hivatását a déli Kárpátok szorosaiban s az Al-Duna mentén Galacig terjedő buvárlataink eredményeivel a felirati adalékok ujjmutatása szerint elemezni kezdenők, térjünk azokra a várhelyi megfigyeléseinkre, melyek a legio IIII Flavia felix odajutásának kényszerítő okaira is világot vetvén, ily módon a marcomann háboruk egyik nevezetes mozzanatához szintén kulesül kínálkoznak. Lássuk bevezetőül, mikor? s minő czélzattal jutott a Singidunumban (Belgrád) állomásozó *legio IIII Flavia felix* Sarmizegethusába? s itt nyerendő támpontunk felhasználásával vizsgáljuk azután tovább a Felső- és Alsó-Mæsia exercitusából Dácia területén fel-feltűnedező vexillatiók hadtörténelmi feladatait.

¹ Téglás Gábor, Király Pál: Neue Inschriften aus Dacien. Arch. epigr. Mitth. VIII. 1884. 54. l. u. 3. XI. 1887. 238. l. u. 5. Erd. Muzeum. Újabb adalékok Dácia felirattanához. Uj f. 1888. V. 245. l.

² Corpus Inscriptionum Latinorum III. n. 1457. emlékköve Várhelyről (Sarmizegethusa): co(n)s(uli) leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(ætore) trium Daciarum et Mæsiæ superioris. (Latin feliratok tára III. kötet 1457. szám. (Rövidítve: CIL III fogjuk írni), consul s a három Dácia és Felső Mæsia prætor helyettesének (állította) t. i. Sarmizegethusa közönsége). A három Dáciáról alább lesz szó. Ez a három dáciai kerületet: t. i. *Dacia porolissensis*, *D. Apulensist* és *D. malvensist* jelenti.

A legio IIII Flavia felix első, helyrajzilag megállapítható emlékei Sarmizegethusában.¹

A legio IIII. Flavia jelzőjéből láthatólag a Flaviusok alkotása, névszerint pedig úgy ez, mint a legio XVI. Flavia Vespasianusnak köszöni származását, ki a polgárháborúk folyamán keletkezett legio I adiutrix, legio II adiutrix és legio VII gemina megtartásával az általa Civilis bataviai lázadásában részes rajnavidéki legio I, leg. IIII Macedonica, XV Primigenia, és I. XVI feloszlatása² daczára 28 legioval,³ vagyis egygyel többel rendelkezett, mint Nero,⁴ ki alatt a római sereg 27 legiot számlált.

A legio IIII Flavia felix első állomásául Dalmatia nyugati partvonalát nyerte, hol előbbi tanulmányunk⁵ adatai szerint a Gardun és Dolač közé eső *Burnumtól*,⁶ mint főhadiszállásától délre a Trebica völgyén Bigeste (*Humac*),⁷ majd *Salona*, a tartomány fővárosa,⁸ és *Nedinum* (Nedinnél a Gradino).⁹ A legio nem sokáig feküdt a Dinari Alpok szirthasadékai között, mivel a Kr. u. 86-ban az Al-Dunánál bekövetkezett nagy veszedelem s különösen Oppius Sabinus helytartónak s az ő pótlására küldött *Cornelius Fuscus* gárdaparancsnoknak¹⁰ a

¹ Arch. epigr. Mittheil. XV. 190. 1.

² Ephemeris epigr. V. 201, 213, 226. 1.

³ Domaszewski: Die Religion des römisch. Heeres. Sonder Abdruck aus der Westd. Zeitschr. für Gesch. und Kunst. Bd. XV. 1895. 24. 1. 102. jegyzet.

⁴ Borghesi: Ouvres completes IV. Paris 1865. 240. 1.

⁵ Téglás G.: A két Moesia legioemlékei stb. Hadtört. Közlemények 1911. 2. füzet 11-15. 1.

⁶ CIL III 14. 995. C. Calvus aquilifer leg. IIII Ff., tehát a zászló-tartó sírköve. A LEG IIII FF bélyegnyomatai *Knin* helyi múzeumában. Vjestnik 1880. 76. 1. tévesen 1886. 25. 1. Patsch, Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosn. u. Hercegovina. VII. 80. 1.

⁷ Patsch: Wiss. Mittheil. VII. 81. 1. Fig. 55. Pauly—Wissowa, Real-Encyclop. Bigeste cikkben. Még elébb Wissenschaft. Mitth. III. 526.

⁸ CIL III 2021. Bulic Bullett. Dalm. XIV. 161. n. 92. Pulsch, Wissenschaft. Mitth. VII. 82—83. 1. Fig. 56.

⁹ CIL III. 2864. (= 9960.)

¹⁰ Eutropius Breviarium VII. 23. 4.: a Ducis Oppius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus cum magnis exercitibus occisi sunt. Oppius

dákok által történt felkoncizoltatása következtében felmerült tartományi szervezet, illetőleg Moesia kettéválasztása¹ s a háború sikeres folytatása szaporítást igényelvén, a legio IIII Flaviat, a már kellőleg megjuhászodott Dalmatia utolsó legioőrségét is áthelyezhetőnek tartá Domitianus kormánya. Minden jel arra mutat, hogy a Cornelius Fuscus törbe csalatásával megsemmisült legio V Alauda² pótlására érkezett Felső-Moesiába a legio IIII F. f., minthogy az Alsó-Moesiára tartozó legio I Italica és legio V Maced. épségben maradt s Felső-Moesiában a helytartó consularis rangja³ is megkövetelte a Viminaciumban álló legio VII Claudia mellé a második legiót.

Sabinus consularist és Cornelius Fuscust a dákok nagy seregükkel együtt felkoncizolták. Fuscus haláláról Suetonius is ír Domitianus életrajzában 6.

¹ Moesia kettéosztásának felirati bizonyítéka *L. Funisulanus Vettonianus* emlékköve CIL III. 4013. Dessan *Inscriptiones latinae selectae* 1005. E szerint leg(atus) pr(o) pr(æ)to(re) provinc(iæ) Dalmatiæ item provinc(iæ) Pannoniæ item Mœsiæ superioris. Pannoniában a CIL III. XVI-ik elbocsátó diploma szerint Kr. u. 84. szeptemberében s a XII (855. l. és 1964.) 85. szeptemberében ő mentette fel a 25 s több évig szolgált legénységet a katonai kötelezettség alól. Ebből következőleg nem 83-ban, sem 84. elején szolgált itt, mint Bormann E. *Neue Diplome cz. értekezésében* (Jahreshefte des österreich. archæol. Instituts I. 1898. 174. l. 6. jegyzetében) feltételezi. Az előbbi időszakot t. i. Dalmatiára számíthatjuk a szolgálati lajstrom alapján s Felső-Moesiába (Moesia superior) csakis a 86-iki eseményekkel kerülhetett.

² A legio V Alaudának a dákok által történt felkoncizoltatását hirdetik: Schilling, *De legionibus Romanorum I Minerva et XXX Ulpia* Dissertatio Lipsiæ 1894. 20. l.; majd Filow, *Die Legionen der Provinz Mesia* Klio 1906. VI. Beitr. 37. l. Így vélekedik Ritterling: *Zur römisch. Legionsgeschichte am Rhein* (Westd. Zeitschr. XII. 1893. 234. és *Jahresb. österr. arch. Instit. VII. 1904. Beibl. 36.*) Azonban más oldalról Domitianusnak 92-ben viselt bellum Germa(nicum) et Sarmatic(umában) hirdetik a pusztulást: Pfitzner, *Geschichte der römisch. Legionen von Augustus bis Hadrian*, Leipzig 1881. 76, 134, 157, 237. Ép így vélekedik Trommsdorff (*Quæstiones duæ ad historiam legionum Romanorum spectantes = A római legiók történetének két kérdése*). Lipsiæ 1896. 79. l.

³ Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Mesia*, (Jahresb. I. 1898. 164. l.) állapította meg először, hogy Augustus császártól kezdve az aldunamelléki császári helytartók (legatus Augusta pro præto(re) consularis rangja legalább két legiótól függött.

Egészen bizonyosnak vehetjük tehát, hogy a legio IIII F. f. a Kr. u. 86-ban bekövetkezett nagy csatavesztés zúrzávaraiban rendelték át Dalmatiából, mint a legközelebbi és legnyugodtabb illyricumi provinciából az Al-Duna mellé. Ott azonban Trajanus koráig szolgálati állomása már kevésbé bizonyos, s csak gyanításként hangoztatjuk, hogy a mœsiaiak ősi városában Ratiariában (Arcar Palánka) (Ptolemæus III. 9, 3.: *Ῥατιαρία Μοσῶν Κολωνία*) nyerhette első elhelyezését, már azért is, mivel innen a dákok földjéről kiszolgáló Zsilvölgy és a Verestorony irányában legjobb áttekintést nyerhetett. *Ratiaria* már az Augustus korára mutató dardaniai parancsnokság szervezésénél fontos katonai pont lehetett, s Domaszewski a leg. V Macedonica első állomásául minősíté.¹ Fontosságát igazolhatja az is, hogy Dacia felosztása után Kr. u. 275-ben Aurelianus az onnan kivont leg. XIII gemina állomásául² tevé. Ezért az Itinerarium Antonini 219, 3: *Ratiaria* leg. XIII gemaria. Legutóbb Diocletianus Dacia novájában is az maradt s egyúttal a *Classis Ratiarensis*³ kikötőjéül szolgált. Hogy Domitianus is ide helyezhette a legio IIII F. f. s annak elődje: a legio V Alauda szintén itt állomásozhatott, azt jóformán abból következtethetjük, hogy Trajanus, mikor a leg. IIII F. f. Singidunumba (Belgrád) helyezte a Dacia elfoglalása következtében szükséges új hadi renddel, Ratiariát is épügy coloniává emelé, mint Oescust, honnan a legio V Mac. Trœsinisbe rendelte.⁴ A legio IIII Fla-

¹ Domaszewski: Die Entwicklung der Provinz. Mœsia. Neue Heidelberg. Jahrb. I. 1893. 193. U. o. Die Beneficiarposten und die röm. Strassennetze Westd. Zeitschr. XXI. 1902. 175. l. Ugyanígy vélekednek Premersten, Die Anfänge der Prov. Mœsia Jahreshefte I. 1898. 165., hasáb és Filow, Die Legionen Klio VI. 63. l.

² CIL III 14597. Ratiariában talált téгла LXIII GRAT L(egio) XIII G(emina) Rat(iariæ) nyomattal. Fennebb Turnu Senerin átellenében Klado-vóról CIL III 14215⁶ számú L XIII G P. S. L(egio) XIII g(emina) p(ia) S(everiana) már régibb korból számítható, a mikor Dácia még állott.

³ Notitia Dignitatum. Or. XLII. 43. Lásd Téglás Gábor: A rómaiak hadihajószolgálati Pannonia és Mœsia területen Diocletianusig. Mérnök s Építész Egyl. Közölnye 1910. évf. különlenyom. 15. l.

⁴ CIL III 14217 col(onia) Ulp(ia) Traiana Ratiaria. Filow, Die Legionen Klio 39. l.

via a Trajan által ujjászervezett aldunai őrszolgálatban *Singidunumot*¹ nyervén otthonául, onnan nem is mozdult ki többé, hacsak olyan rövidek segélynyújtásokra nem alkalmazták, aminőnek emlékeit *Traianus dák háboruján*² kívül ugyancsak Trajannak a *parthusok* ellen viselt hadjáratából³ idézhetjük. Ilyen ideiglenesen kivezényelt csapatok lajstromát illusztrálják Alsó-Pannonia különböző pontjain szétszóródott és előző tanulmányunkban a 166 tavaszán hirtelen kitört marcomann háború következményeül minősített legioemlékeink⁴ is. Akkoriban ugyanis a 164 óta a parthusok földjén hadakozó legio II adiutrix pótlására vezényelhettek fel a legio zömét Aquincumig és Pilis-Csabáig. És alig érkezhettek vissza Alsó-Pannonia segélyhadai, már *Dáciát* rohanta meg a rómaiak által a valódinál sokkal gyengébbnek képzelt barbar szomszédság.

A legio III Flavia tehát, miként alább részletezni fogjuk, a daciai helyőrség vereségeinek pótlására kivezényeltetvén, ott is tekintélyes számú őrséget kellett tartania. Sarmizegetusai

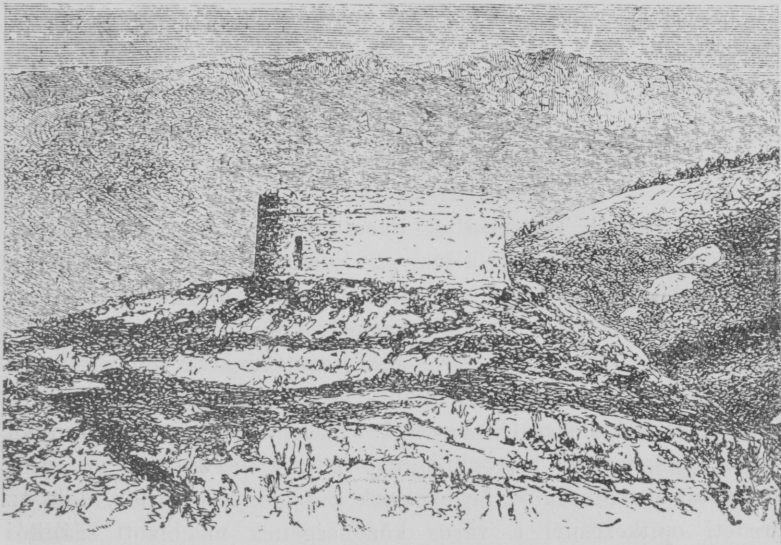
¹ Odaulaja Ptolemæus Geographiája III, 93. Az Itinerarium Antonini 132. l.: *Singiduno castra*. Notitia Dignitatum Or. XLI. 30. Premerstein, Die Anfänge der Provinz Mæsen. Oesterreich. Jahreshfte I. 1898. Beiblatt 105. Cagnat Legio czikke, Daremberg et Saglio Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. VII². 1080. Filow Bogdan, Die Legionen 63. l. 4. jegyzet.

² CIL XI 5696 *Albacinából C. Caesius* mint centurio vagy præfectus castrorum, leg. III F. f. a bellum Dacicumban kitüntetését nyert. Mint-hogy 142-ben is szerepelhetett a leg XXX Ulpia centuriojaként, a dák háboru csakis Trajanusé lehetett. CIL XII 5899. Nemausolisból szintén erre a háborúra vonatkozhatik Filow kiegészítése szerint. (Die Legionen 54. l. n. 5.) [trib. mil. leg.] QVARTA[e flaviæ don. ab imp. Traiano ob b[ELLA DACI[ca . . . præpos. equitibus [auxi]LIARIBUS. Mint a leg. III F. f. ezredese (tribunus militum) Traján császár dák háborujában hadi kitüntetését nyert. Utóbbi állása előtt *praefectus cohortis* vala.

³ CIL X. 3733. (Dessau, 2083. *Calvizzano* (Campania). C. Constans a legio VII Cl. centurioja kitüntetését nyert Trajanustól a parthusokkal vívott háboruban (*Donis donato ab imp. Traiano . . . ab bellum Parthicum*). Minthogy szabály szerint egy tartomány összes legioiból vexillatiokat küldtek, tehát a leg. III is részes lehetett.

⁴ Téglás G., A két Mæsia legio emlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia hadtörténetében. Hadtörténelmi Közlem. 1911. 2. füzet. Külön leny. 19—28. l.

állomásozásának első hirmondóját tulajdonképen az a Torma Károly által még *C(ohors I) III F(laviara)* magyarázott bélyeg-töredék képezi, melyet az 1882-ben Király Pál kartársammal kiásott páratlan gazdagságú Mithras-templom emlékeivel szállítottunk a *Hunyadmegyei Történelmi-Régészeti Társulat* dévai muzeumába. Csakhogy akkor még szinte képtelenségszámba jött a legio sarmizegetusai állomásozása, jóllehet *Torma Károly*¹

Római őrtorony, Krivádiánál, Hunyadmegyében.

épen ebben a körutjában akadt a *Mihályi Victor* gör. kath. püspök házi muzeumában² Lugoson *M. Calventius Viator*nak,

¹ Torma Károly, Revidierte und neue Inschriften aus Dacien. Arch. epigr. Mitth. VI. p. 142. n. 17. A *c(hors I) III F(lavianak* nézett bélyeg-töredék a valóságban így szól: *[le]G III F[f(elix)]*. Így is iktatta be Domaszewski a CIL III suppl. 8070e alá.

² A püspöki muzeum emez értékes darabja az amphitheatrum mellől kerülhetett ki, hol *Junza Miklós* várhelyi gör. kath. esperest s később püspöki vicarius házépítés közben több reliquiára akadván, azok egy részével püspökének kedveskedett Lugosra, a míg a mi ásatásainkkal ez a kedveskedés megritkult.

a legio egyik *centurio*jának amaz oltárkövére,¹ mely Domaszewskit felettébb messzire menő következtetésekre² batorította.

A Domaszewski által Dácia területéből elvitatott területre nézve szintén bizonyítékul alkalmazott legio IIII F. f. bélyegek, Sarmizegethusa északi falain kívül a nép által Tornya omladékának (Grohotya Tornyaszka) nevezett törmelékből kerülvén ki, már ezzel documentálja városépítési, illetőleg renovationális jellegét. A leleteiből fürdőnek igazolódott romhalmaz azonban a helyreállítási időpontra nézve, töredékes volta daczára is felettébb jól értékesíthető chronologiai ujjmutatást szolgáltatott az ott talált bélyegnyomatban:³

O T E	c o s	T E R T
F E C	e	I V

Ezt t. i. legott Tertullo et Sacerd]ote co(n)s(ulibus) Jun[ius Alexander] fec[it] = Tertullus és Sacerdos consulok idejében Juli(us) Alexander) csinálta,⁴ olvasván, a két megnevezett consul évével Krisztus után 158-ra igazoltuk a fürdő helyreállítatását.

Ennél is teljesebb bizonyosságot hozott ezekre a renovationalis munkákra a *Via Trajánon* kívül, még északabbra az amphitheatrum felásatása 1890. és 1892-ben. Ott t. i. nem csupán ez a korhatározó bélyegünk nyerheté kiegészítését; de egész sorozatát igazolhatnók be azoknak a téglagyárosoknak, kik az eredeti építkezésnél a város közönségének megbízott szállítói lehettek. A vállalat főintézőjétől az 1890 nyarán feltárt északi oldalon csekély csorbultsággal napfényre került eme bélyeg maradt itt u. is reánk:

¹ Torna K., U. ott 101. l. n. 9. Innen CII. III suppl. 7904. = Desan, Inscript. latin. sel. 2417. Alább bemutatjuk.

² Alfr. v. Domaszewski, Die Grenzen der Provinz Moesia. Arch. epigr. Mitth. XIII. 143. l. s 77. jegyzetében utalással a Mitth. VIII. S. 54. n. 3. XI. S. 238. n. 5. és VI. p. 138. und 139. bélyegeinkre.

³ Téglás G., Ujabb adalékok Dácia felirattanához. Erd. Muzeum. Uj folyam. XIX. 1902. Külön lenyomata 22. l. n. 14.

⁴ Téglás Gábor és König (Király) Pál, Neue Inschriften aus Dacien. Archäol. epigr. Mitth. 1884. VIII. 54. l. n. 6. Juner Corpus Inscriptionum Latinorum III. 8077.

SACER|dote cos ter|TULLO
XAND FEC IVL * ALE

Ugyanez vezethette a déli félen is a munkálatokat, minek hitelül 1892 nyári ásatásunk ezt a további töredéket¹ hozta rendelkezésünkre:

| T E R T V L |
| V L * A |

Az akkortájt Bormann Ernő szerkesztésében állott Archäol. epigr. Mittheilungenhez küldött másolatokat² Domaszewski Alfréd a CIL III kötetének általa szerkesztett supplementumába ugyan felvéve, azonban érthetetlen módon ezeket a kivétel nélkül téglákon talált bélyegnyomatokat az edénybélyegek³ csoportjába osztván, azoknak korhatározó rendeltetése e miatt nem érvényesülhetett az irodalomban. E miatt azután a *legio IIII Flavia sarmizegethusa* szereplésére hivatkozó chronologiai utalásunk sem tűnhetett fel szakkörökben.

Pedig itt világért sem egyik tévesen feltételezett itáliai edénygyáros jegyével állunk szemben; hanem annak a Julius Alexandernek egyik várhelyi téglagyára nyeri igazolódását, a kinek nevével a 167-ben *Alburnus maior* (Verespatak) pusztítása alkalmával elfalazott viasztáblákon (Cerata)⁴ is találkozunk.

De *Julius Alexander* mellett az amphitheatrum s részben a vele párhuzamosan épültnek vehető fürdő még egy tuczatnyi téglagyárost foglalkoztatott. Ime a tanulságos és a *legio III Fl.* közreműködésének elbírálásánál döntő szerepre hivatott téglagyáros-lajstrom;

¹ Téglás G. és Király P., Arch. epigr. Mitth. VIII. p. 54. n. 6.

² CIL III. 8077b. Téglás misit Bormanno. (Téglás küldte Bormannak.)

³ Domaszewski, CIL III 8077. l. a. Originis Italicæ esse videtur; Várhely. rep. In gyro scriptum, in centro est stella. Itáliai eredetűnek látszik, de Várhelyen találtatott. Környomat közepén csillagképpel.

⁴ CIL III. Cerata n. III. részben Balázsfalván, részben az Erdélyi Muzeumban Kolozsváron és a n. V. a N. Muzeumban őrzött adóslevelek.

1. V A M A a nagy fürdőből is emlékezetes.¹
2. M C C²
3. F E bemélyedő tömör betűkkel.³
4. P I⁴
5. Q C C Sarmizegetusa többi építkezéseinél is a leggyakrabban jelentkező bélyeg.⁵
6. C D D⁶
7. R A A⁷
8. F I G I I I A
V I F O R T I S = Figlina Vi(etoris) Fortis.⁸
9. Töredék: M I⁹
10. Első betűje sérült: V A S E R A D A D¹⁰
11. Я Ч sajtáságos fordított betűkkel.¹¹
12. R A P A A.¹²

És 13.-ul idejárul *Julius Alexander*nek már bemutatott diszes kiállítású kettős körben előállított középben csillagképet ábrázoló három bélyegnyomata.

Ezekkel szemben a legio III Flavia bélyegnyomatai már mennyiségileg eltörpülő kisebbséget képeznek olyannyira, hogy most, a mikor már szélesebb alapon s az alsó-pannoniai rokon-

¹ Téglás Gábor, Arch. epigr. Mitth. XV. p. 254. Erdélyi Muzeum XIX. 1902. Különleny. 24. l. n. 21. Klio. Neue Beiträge zur Inschriftkunde Daciens X. 1910. 497. l. n. 21.

² Téglás, Arch. epigr. Mitth. XV. 254. n. 2. Erd. Muz. XIX. Különleny. 23. l. n. 20.

³ U. ö. Arch. epigr. Mitth. XV. p. 254. n. 3. Erd. Muz. p. 24. n. 22.

⁴ U. ö. U. ott XV. n. 4.

⁵ U. ö. U. ott XV. p. 253. n. 7. Erd. Muz. p. 23. n. 19. Klio X. p. 497. n. 29.

⁶ Téglás G.: Arch. epigr. Mitth. XV. p. 255. n. 8. Erd. Muz. XIX. 1902. Külön leny. 23. l. n. 19. Klio X. 1910. p. 497. n. 29.

⁷ U. ö. Klio X. p. 497. n. 25.

⁸ U. ö. Archelog. epigr. Mittheil. XV. p. 255. n. 10. Klio X. 1910. pag. 497. n. 10.

⁹ U. ö. Erd. Muz. XIX. n. 17. Klio X. p. 497. n. 24.

¹⁰ U. ö. Klio X. p. 497. n. 28.

¹¹ U. ö. Klio X. n. 20.

¹² U. ö. Arch. epigr. Mitth. XV. p. 254. n. 6. Erd. Muz. XIX. Külön leny. p. 23. n. 15. Klio X. p. 497. n. 27.

leletek korának és rendeltetésének ismeretével végezhetjük összehasonlító buvárlatinkat, már pusztán a számbeli nagy ellentét alapján megállapíthatónak tartjuk azt a fontos körülményt: hogy a legio IIII Fl. nem alapvetője ezeknek az épületes s csakis utólagos, tehát a 158-ra határozódó felavatásra következett helyreállításokat illusztrálhat *Sarmizegethusában*. Erre a feltevésre vezet bennünket a legio bélyegeivel megkülönböztethető többi épületek helyzete és a legio bélyegek kevés száma is.

Ime mindjárt az amphitheatrumtól keletre alig 100 méternyire az épületek külső szélén az 1883 július 1-én a *Studnitzka* Ferencz jelenlegi lipcsei egyetemi tanár s a bécsi egyetem akkori assistense tiszteletére, néhai Emich Gusztáv költségén kiásott és oltarai¹ alapján *Aesculapius* szentélynek minősíthető romhalmaz szintén csak egy (LEG IIII FF) ilyen és idáig külön nem ismertetett nyomatot² eredményezett. S még meglepőbb, hogy az amphitheatrumtól D-re a *via Traiana* és a várfal közti Tornya romnak (Grohotya Tornyaszka) Julius Alexander bélyege szerint szintén 158-ban felavatott fürdője, nagy terjedelme daczára ismét nem szolgáltatott ennél az egyetlen LEG IIII FF bélyegnyomatnál többet. S még a Buda Ádám reai házi gyűjteményében ideszámítható két töredék,³ u. m.: LEG[IIII f. f.] és [leg. IIII] F F sem emeli ezt a számot akkorára, mekkorát kiterjedése után innen várhatnánk.

Ime tehát következetesen Sarmizegethusa várfalain kívül jelentkeztek a legio IIII F. bélyegei és pedig: 1. a déli oldal Mithraeumában egyetlen töredék, 2. az E előváros legszélő Aesculapæumában szintén egy bélyeg, 3. a nagy fürdőben a reai

¹ Első töredék: CIL III. 7897 $\overline{\text{AESCVL}}^{\text{A D}}$ 20] et hygiæ. Studnitzka sietett közölni a dévai muzeumba szállított oltártöredéket. Arch. epigr. Mitth. VIII. p. 45. n. 4.

Második töredék 7898 aesculapæ ET HYGIAE. Ezt én közöltem Arch. epigr. Mitth. IX. p. 241. n. 16.

² Téglás G. és Király: Neue Inschriften Arch. epigr. Mitth. VIII. 1884 p. 54. n. 3. Innen CIL III. 8070e.

³ Téglás G., Arch. epigr. Mitth. XI. p. 238. n. 5. Erd. Muz. Uj folyam V. 1888. 245. l. CIL III. 8070f.

töredékek beleszámításával két nyomat. És 4. az amphitheatrum a magánbélyegek gazdag csoportjával szemben szintén nem örvendeztethetett meg összevissza három legio bélyegváltozatnál többel. Ezek közül a legelső a $\boxed{\text{G IIII FF}}$ bélyegnyomat,¹ az amphitheatrum északi felének mellvédjében csaknem a felszínen feküdt.

S a másik két változat sem feküdt valami mélyen és szintén a páholyülések gyenge válaszfalaiból s a cavea mellvédjének burkolatából került napfényre. Az egyik ansatus keretével:

a másik letompított keretével és a jelző FF hiányával tűnik fel s ilyen formát² mutat: $\boxed{\text{LEG IIII}}$.

Ime a kézzelfogható biztos utalás arra: hogy a legio IIII Flavia összevissza sem igen állhatott három vexillationál többel Sarmizegetusában, s a középületek renovatiójában is csak a várfalakon kívül örökítheté ott meg magát. Világos tehát, hogy a leleteinkkel 158-ra befejezettek és Sarmizegetusa közönsége alkotásának bizonyuló amphitheatrum és nagy fürdő, valamint a Mithraeum és Aesculapium annak a nagy pusztulásnak eshettek áldozatául, a mikor a szomszéd barbár népek a dáciai haderőt letiporva, idáig terjeszthették dulusaikat. De hogyan történhetett a határszéltől jó távolra eső Sarmizegethusa ilyenén dulatása?

Dácia felettébb hiányos hadtörténelmi évlapjait forgatva, mindenekelőtt az aranyvidéknek 167-re határozódó felprédáltásán akad meg kutató tekintetünk.

A véletlen kedvezéséből 1854 és 1855-ben Verespatakon megnyitott régi római bányáüregekben szép számú olyan viaszta-
 tábla került ismét napfényre, melyeknek keltezéséből azt állapíthatjuk meg, hogy a ceratakkal együtt elfalazott háztartási

¹ Téglás G., Ujabb adalékok Dácia teliratt. Erl. Muz. XIX. 1902. Különleny. 23. l. n. 15.

² Téglás, U. ott 23. n. 16. Klio. Neue Beitr. zur Inschriftskunde Daciens. Bd. X. 1910. p. 497. n. 26.

eszközöket annak idején Alburnus maior és környékének vagyonosabb családai valamely váratlan veszedelem hírére siettek elrejteni. A jobbára közkeresett iratokat képező ceraták legujabb kelete 167 márczius 28-at¹ képviselvén, ily módon a betörés kevéssel utóbb következhetett be. Ebből a keltezésből megállapíthatólag a mikor a pannoniai oldalon egy esztendővel korábban kitört marcomann háborút a Közép-Duna mellékére minden felől s legfőbb részben épen a szomszéd Felső-Moesiából összezsűdített seregekkel elfojtottnak tekinthették, hirtelen Dácia ellen fordult a határszéli és kárpátalji népek legeleje. Ezeket u. is nem annyira a rablási vágy zavart ki házi tűzhelyeikből, mint inkább az az ellenállhatatlan nyomás, mely az újabb vizsgálatok² szerint, a Közép-Vistula tájáról lassan előre lömpölygő gótháradat az északi Kárpátok innenső és tulsó oldalán meglapult népesség nyugalmi egyensúlyának felbolygatásával akkoriban a Kárpátok vonalán s főleg a Felső-Tisza és a Szamos-torkolatban leküzdhetetlen forrongást támasztott.

A viasztábláknak (ceratæ) eme feledésbe merülése kiáltó tanubizonysága Alburnus maior váratlan meglepetésének és a lakosság megsemmisülésének is. Hisz ha nem ilyen villámcsapásszerű borzalmassággal rohanják meg a bányaságot, a lakosság módosabb része mégis csak szabadulást nyerhet vala. A betörés eme lesújtó sikere pedig egyesegyedül a nyugati párkányhegységen át sikerülhetett, mint a honnan rendes viszonyok közt tartani okuk nem vala. Az Érczhegységet ugyanis Miciatól (Marosnémeti—Veczel közt) félkörben Resculumig (Sebesváralja), vagyis a délkelet és észak felé fejlődő limesüttal³ zártak be.

¹ CIL III Ceratæ u, XIII. a nagyenyedi ev. ref. collegiumtól a berlini muzeumhoz került *Cercata* egy *Deusara* nevű bányaközszégből, melynek hollétét ma sem tudjuk.

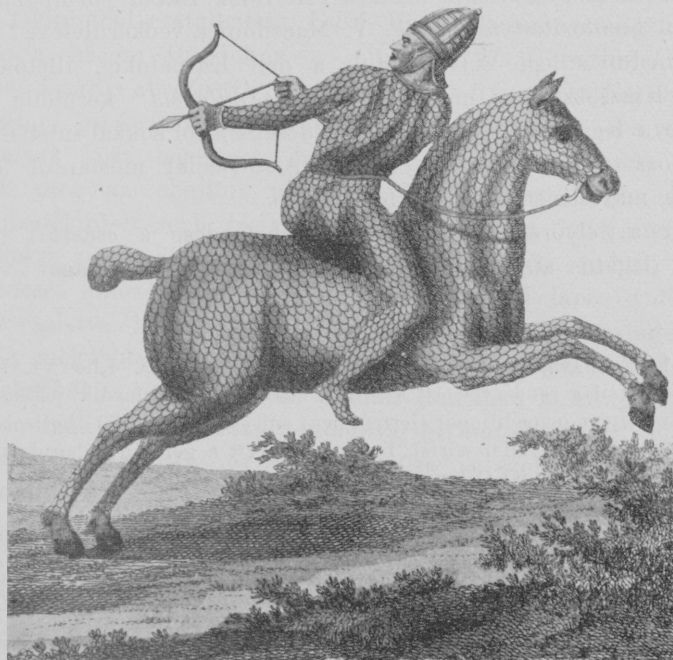
² Bruno Rappaport, Die Einfälle der Gothen in das römische Reich. Leipzig 1899. 13. és 15. lap.

³ Téglás Gábor, Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. Székfoglaló akadémiai értekezésében (Tört. Ért. 1889. XV. 1. sz.) kifejtett idevonatkozó nézeteimet ugyan Fröhlich Róbert bírálata kifogásolta. Arch. Ért. Uj f. X. 1890. 77—79. l. Azonban már a bányavidéknek itt jelzett felprédáltatása is nekem ad igazat s a letelt negyedszázad folyamán még jobban megerősített első feltevésem helyességében.

Miciában a Maros nyilatát elzárva Piski-Dédácsnál a Maros jobb partjára Petrishez (Arany) azért tér át a limesút, hogy onnan kezdve a Zalatna, Abrudbánya felé vezető völgynyilatokat közvetlenül fedezhesse. Germizára (Algyógy), Blandiana (Karna, Alvincz alatt), Apulum (Gyulafehérvár), Brucla (Nagyenyed), Salinae (Marosujvárnál, Székelyföldvár) után áthajlik a hadi út Potaissához (Torda). Ott az Aranyos völgynyilatot kellően fedezve északra fut a hadi út s a Kisszamos völgyéről Bánffyhunyard felé a Sebes-Köröshöz hajolva Sebesvávaljánál a Kalotaszegről az Aranyos forrásvidékére vezető hegyi átjárókat vala hivatva elzárni. Alburnus maior támadói tehát csakis a nyugati védtelen oldalon végezhettek ily kétségbeejtő biztossággal, mert a helyszini kis őrségtől s a szintén nem harczképes bányászoktól tartani mi okuk sem lehetett, s arról is eleve tisztában valának; hogy Alburnus maior felprédáltatásáról a hírvétel Apulumban jó pár napba kerülvén, a segítő csapat felszerelése, helyszínre juttatása a leggyorsabb tempóban is legalább 4—5 napot igényel. Ennyi idő pedig bőven kifutotta arra is, hogy a Fehér-Körös virágzó bányavárosait szintén *Alburnus maior* sorsára juttatva, gazdag terhükkel az Alföld felé ismét egerutat vehessenek. Odáig azonban még alig fajulhatott ez a betörés, hogy annak csapásait Sarmizegetusa is megérezhesse; mert hisz ekkor még egészében hátvédül szolgált a XIII. iker legio s a Maros völgynek Miciától (Déván alul) Resculumig (Sebesvávalja) jelzett várgyűrűje utját szegi vala a portyázóknak. Bizonyosra vehető egyébként, hogy a 167-beli betörők céljai nem is terjedtek az aranybányák felprédáltatásán túl s az ott könnyű szerrel hatalmukba került dús kincsekkel mielőbb biztos otthonukba siettek ismét. Egészen más, a dáciai védrendszer teljes felforgatására vezető harzi események eredményezhették tehát azt a pusztulást, melynek restaurációját a legio IIII Flavia várhelyi bélyegeiből megállapíthatónak véljük.

A bányavidék szomorú sorsa komoly intőjelül szolgálhatott Marcus Aurelius kormányának a tartományi hadszervezet sürgős reformjára nézve is. A tartomány egyetlen legioja a legio XIII gemina ime nem is vehette észre, hogy háta megett alig 85 km. távolságban ellenséges betörők martalékául esik Dácia arany-

vidéke. A lehető leggyorsabb segítségért esengő lakosságot a legio V Macedonicának Trösmisből (Jilica) történt átrendelésével siettek megnyugtanni. Ez a legio 168-ra átmenőleg vonulhatott ide be s azonnal tűzvonalba is indulhatott, mert T. Valerius, a legio veteránusa, a ki 170-ben a régi táborhelyen hagyott családjához való visszatérését áldozással¹ örökíte meg

Szarmata lovas.

Traján császár diadaloszlopáról.

Trösmisben az öt elbocsátó Clemens helytartó elődeiül M. Claudius Frontot és az idáig más oldalról még ismeretlenül álló

¹ CIL III 7505. (Dessau, Inscriptiones latinae selectae 2311.) Trösmisből. A záradék előtti passus: m(issus) h(onesta missione in Dacia Cethe(go) et Claro co(n)s(ulibus) sub Cornel(io) Clemento c(larissimo) v(iro) = Tisztes elbocsáttatását Cethegus és Clarus consulsága idejében (170) Cornelius Clemens méltóságos urtól (a helytartótól) megnyervén, (reversus at lares suos), házi isteneihez tért vissza.

*Calpurnus Agricola*t nevezi meg, mint a kik alatt is ott harcolt az *expeditio Germanicaban*.¹

Ezzel a legio áthelyezéssel a tartomány administrationális szervezete is nagyot változott. A Kr. u. 129-től ismeretes kettős kerületet² háromra osztották s a 167-ig Dácia superiorként szerepelt kerületet, mely a délkeleti felfölddel azonosulhatott, ketté osztva a Marostól északra eső vidék *Dacia porolissensis*³ néven önállósíttatván, a leg. V. Macedonica védkerületévé⁴ vált. Ily módon a legio XIII gemina a déli Kárpátokig, illetőleg a mai Krassószörény megyéig *Dacia Apulensis*⁵ kerületté alakulva a legio XIII gemina és segédcapataitól, sokkal intensivebb gondozást nyerhetett. A régibb Alsó-Dáciát mostantól fogva Dacia malvensisnek⁶ nevezték.

S a helyőrség állományának emelkedése a császári helytartó (legatus augusti praetore) rangjának *consularisságát*⁷ vonta

¹ Filow Bogdan, Die Legionen der Provinz Moesia. Klio VI. 74. l. chronologiailag rendezvén ezt a becses emléket, a harmadik passusban: (funetus) item (expeditione) Germ(anica) sub [Cal]pur(nino) Agricola Cl. Fronto[n]je e(larissimis) v(iris). Ismét részt vett a germán háboruban (így nevezték a dáciait is) Calpurnius Agricola és Cl. Fronto méltóságos urak (helytartók) alatt.

² CIL III. Diploma honestae missionis XLVI. (XXXIII.): sunt in Dacia inferiore (sic) sub Plautio Cæsiano = Also Dáciában állnak (t. i. segédcapatok) Plautius Cæsianus alatt. Itt a tartományi pénzügyigazgató eszközölte az elbocsátást, mint azt Domaszewski Rheinisches Museum 1893. 243. l. kimutatta. A Maroskeresztúrról Torma Károly által közölt elbocsátó diploma 158-ból. (Arch. Ért. Uj folyam. VI. 1886. 307. l. Dessau, Inscr. lat. sel. 2006. CIL III. supplementum p. 1989): in Dacia super(iore) et sunt sub Statio Prisco leg(ato). Felső-Dáciában a Stadius Priscus helytartó alatt állnak (t. i. a segédcapatok).

³ CIL III: 1464, 7659 és 7662.

⁴ CIL III. a kolozsvári muzeum téglanyomata: E · D · P = vagyis: E(xercitus) D(aciae) P(orolissensis). Ehhez Domaszewski, Rhein. Mus. 1843. 244. l. Jung, Fasten der Provinz Dacia. Innsbruck 1894. 18. l.

⁵ CIL III. 1456, 6575, V. 8659 és IX. 5439.

⁶ CIL VI. 1449. Roma.

⁷ v. Premierstein, Die Anfänge der Prov. Moesien. Jahresb. des österr. archäol. Instituts I. 1898. 164. érvényesíté ezt az Augustustól az aldunai tartományokban követett szabályt először irodalmilag.

maga után. Nemesupán a 170-ből ismeretes M. Claudius Fronto¹ és utódja Cornelius Clemens² consularisok; de ezeknek itt először jelentkező előde: Calpurnus Agricola is clarissimi virik.

De a rómaiak dáciai reformjával párhuzamosan folyhatott a határszéli népek szervezkedése és harciassága s ezek nyomása alatt a Duna-Tisza közén hűbéri viszonyban állott jazygok³ szintén nyílt ellenségeskedésre bátorodtak. Épen ezekre való tekintetből csatolhatták *Felső-Moesia* kormányzóságát egy időre a három Dáciához, a mint azt *M. Claudius Fronto consul legatus Aug(usti) pr(o) pr(aetore) trium Dac(iarum) et Moes(iae) sup(erioris)* titulusából⁴ következtethetjük. S a rendes viszonyok közt bizonyára hatásos intézkedések mégsem hozhaták meg az óhajtott jó sikert. M. Claudius Fronto, korának legtekintélyesebb hadvezére, a mint Dácia határaiból kimozdulva a *jazyg german* népek megfenyítésére indult, több szerencsés ütközet után, feltehetőleg az Alföld lápos vidékein törbe csalatra, hősiesség után maga is életét vesztette.⁵

A megdöbbentő veszteség jelentőségét a birodalmi kormány kegyeletéből is megítélhetjük, miután Rómában a forum Traianumon hadi díszben készült szobrával (*armata statua*)⁶ siettek emléket megörökíteni és Sarmizegetusa is szoborral róttá le *patronusa és védelmezője*⁷ iránt érzett örök halálját.

¹ CIL III. 1457. már idézett czíme: consul. leg. Aug. pr(o) pr(aetore) Mœsiæ superioris et Daciarum trium.

² CIL VIII. 9363. Dessau 1099. Cæsarea Mauretaniából (Cherchel) Consularis et dux trium Daciarum.

³ *Alfred von Domaszewski*: Serta Hartiliana. 9. l. és Kornemann, Kaiser Hadrianus 28. l. 5. jegyzet szerint a jazygok és roxolanok Trajántól kezdve szövetségesi valának a rómaiaknak, vagyis a rómaiak ajándékokkal le tudták őket kenyerezni.

⁴ CIL III. 1457. (Dessau 1097.) Sarmizegetusa hálaemléken.

⁵ CIL VI. 1377. — Dessau, 1098. 26—28. sorai Dessau szövegezésében: *post aliquot se(cunda) proelia adversum Germanos et Jazyges ad postre(m) pro r(e)p(ublica) fortiter | pugnans ceuderit*. Több szerencsés ütközet után a german jazygokkal a birodalomért végsőig harczolva, elesett.

⁶ CIL VI. 1377. 29—30. sorai: *quod armatam statuum [poni] in foro divi Traiani pecunia publica cen[suit] = (A Trajan téren birodalmi költségen hadi díszben formálandó szobrot szavazott meg emlékéül.)*

⁷ CIL III. 1457. Dessau 1099. záradéka.

A szörnyűséges vereség 170 nyárelején, vagy tavaszán következhetett be, miután T. Valerius a M. Claudius Fronto hivatali utódául leküldött *Cornelius Clemestől* nyervén elbocsátását, még ugyanazon esztendőben træsmissi otthonába is kényelmesen visszaérkezhetett. Magának a catastrophának színhelyére azonban csakis a jazygok megnevezéséből következtethetünk s a rájuk való utalás egyuttal irányadóul szolgálhat arra a vonalra is, melyen át a vérszemre kapott jazyg-germánok a hadseregének javarésztétől megfosztott Dáciát eláraszthatták. Miután M. Claudius Frontoval a fegyveres erő színe-java is a csatatéren maradhatott, a neki bõszült barbárságot még a rendes hadi utakon is alig tartóztathatják vala már fel. Ennek daczára a népszövetség alig választotta a Sebes-Körös, avagy a Maros nyilatában kínálkozó utakat, a hol a castellumok őrségével okvetetlenül idővesztegetõ csetepatéba kell vala keveredniök. Már pedig a támadók tisztában lehettek a felõl, hogy a császári kormány nem hagyja megtorolatlanul ezt a vereséget s ugyancsak sietniök kelle a tervezett portyázások kivitelével.

Felfogásunk szerint most is messze elkerülhették a harcsoló csapatok Apulumot, miként az 167-ben történt. De annál mohóbb vágyakozással kereshették a Sarmizegetusa megrohanásához vezetõ hegyi ösvényeket. Nem tartozik ide ennek a vállalkozásnak részletezése; de a feliratok germán vonatkozásai mellett ásatásunk jelzett tanulságaiból megállapítható rombolás a Bihar- és a szomszédos déli párkányhegységnek õrhelyekkel alig védett hágóin át következhetett be. A Fekete-Köröstõl a Fehér-Körös mellékére s onnan a Maros Déván aluli szakaszára, majd Vajdahunyad irányában Hátszeg vidékére alig 3—4 nap alatt minden nagyobb ellenállás nélkül átszáguldozhattak a támadók. Sarmizegetusának rájuk nézve értékesebb negyedeit éppen az elõvárosok képezhették. A vagyonosabb családok ugyanis az építkezési maradványokból megállapíthatólag a várfalakon kívül, legkivált pedig a szomszédos *Vurvu Iuj Petri*, a *Retyezát* elõhegyeire s a keleten festõileg csoportosuló szászvárosi havasokra, valamint a hátszegi medenceze 18 kilométernyi amphitheatrumán át a Hunyadmegyét nyugaton beszegõ Ruska Pojana

nyulványaira, s DNy felé a Vaskapu-hágóra oly változatos ki-
látást nyújtó külterületeket kedvelhettek. Errefelé t. i. a villa-
szerű építkezés kertjeinek s a templomokhoz, amphitheatrumhoz
hasonló monumentálisabb építkezéseknek nem szabtak korlátot
a várfalak. Épen azért foglalhatott helyet az amphitheatrumon
kívül annak Nemesis szentélye,¹ a már említett Aesculapium,²
a nagy fürdő, a második *Malagbel* temploma.³ A Vaskapu felé
haladó *Via Traianától* É-ra s az amphitheatrumtól Ny-ra állott
az a palota, melyet 1823-ban kútásás közben véletlenül felfede-
zett, de fájdalom, utóbb megsemmisült két mozaikképe⁴ annyira
elhíresített. A többi oldalon s főleg délre és nyugatra már ke-
vésbé szerepelhetett az előkelőség s a vagyonos osztály.

Ennek a virágzó városnak katonai védelme pedig a lehető
minimális lehetett, mütán Sarmizegetusa Dácia pacificatioja
után 109—110-ben Terentius Scaurianus császári helytartó által
*coloniává*⁵ alakíttatván, minthogy az akkori felfogás szerint
tábor és *város* Mommsen⁶ szavai szerint incompatibilisek valá-
nak, a leg. XIII geminát onnan Apulumba telepíték. Sarmi-
zegetusa tehát akkor veszté el a leg. XIII geminából álló

¹ CIL III. 12582. (Téglás misit Bormanno) s 1890. és 1892. ásatá-
saink leletei 13775—13790-ig másolataink szerint közölve.

² CIL III. 7897, 7898 és 12579. (Téglás misit Bormanno) cuius sunt
supplementa

FOR(tunæ) = Fortunának
AES(culapio) = Aesculapiusnak
H(ygiæ) = Hygeianak.

³ Téglás G.: Arch. epigr. Mitth. XIII. p. 192. Erd. Muz. Uj folyam
1890. p. 393. Deo (Malagbeli I. Fl. Aper | scrib(a) col(oniæ) et voto.
CIL III. 12580.

⁴ *Bedäus Josef von Sharberg*: Abbildung von zwei alten Mosaikon,
welche im Jahre 1823. zu Várhely im Hunyader Comitate entdeckt wor-
den. Kronstadt. 1825. — Peretsenyi Nagy László: Erdélyi ritkaság. Felső-
Magyarországi Minerva 1825 nov. száma 431—4. l. — *Téglás Béla*: A két
várhelyi mozaik padló a két képpel. 1. Priamos kéri Achillestől Hector
holttestét. 2. Páris ítélete. Hunyadmegyei Tört. és régész. Társulat IX.
Évkönyve 1898. 12—18. l.

⁵ CIL III. 1407. Sarmizegetusa alapítási emlékköve: *condita colonia
Dacia*.

⁶ Mommsen Hermes VII. 1873. 302. l.

ama megszálló őrseget, mely Dio¹ szerint az első dák háboru békefeltételeinek biztosítása céljából Decebal királyi várába betelepedett volt. Amint aztán a legio XIII gemina végleg Apulumba került, Sarmizegetusát rendes helyőrséggel csak kivételes időkben láthatták el. Hisz a város a délkeleti felföldről az Al-Dunához vezető Vaskapuhágó alján a tartomány első hadi organisatiója szerint az ellenséges támadások tűzvonalán annyira kivülesőnek mutatkozott, hogy tőle nyugatra a Ruszka Pojana hegyfalát még külön erődítésekkel kiegészíteni feleslegesnek ítélte a császári kormány.

Sarmizegethusánál is érvényesült tehát Dácia bekebelezése után az az Augustustól a határprovinciákban mind következetesebben érvényesített hadi elv,² hogy miután a legiók állománnyából mind nehezebben telt ezek gondozása, *veteránusok* betelepítésével pótolgatták a fegyveres erő elégtelenségét.

Claudius császár még tovább fejlesztette Augustus ebbeli mintáját, s különösen tanulságos erre nézve az a colonia-lánczolat,³ mellyel ő Hispania déli partvidékét az akkoriban még hűbéri viszonyban állott Mauretania ellenében megerősíteni sietett. Egyebek mellett Germániában *Colonia* (a mai Cöln), Pannoniában *Savaria* (Szombathely), Mauretuniában *Caesarea oppidum*, Britanniában *Cammulodunum*⁴ neki köszönhetik létezésüket.

Dácia meghódítója, Traianus még tovább haladt ezen a téren is s a közvetlen szomszédságban Sarmizegetusához hasonló coloniái Alsó-Mœsiában: *Ulpia Oescensium*⁵ (az Isker

¹ Dio LXVIII. 9, 7. Boissevkiadás. (Τραιωνός) τὸ στρατιώτην ἐν Ζερμι-ξεγερούση κατελαπών . . . ἐς τὴν Ἰταλίαν ἀνεκομισθη. Békekötés után Trajanus Sarmizegethusában és egyebütt is legio csapatot hagyva tért Itáliába. Cichorius ugyan Die Traiansäule II Textband 368. l. minden elfogadható ok nélkül itt a leg. I. Minervára gondol.

² E. Kornemann, *Die neueste Limesforschung*. Klio, VII. Bd. 1907. 87. lap.

³ E. Kornemann *Colonia* cikke Pauly—Wissowa: Real Encyclopædie IV. 554. l. Nr. 351—353. és 359—366.

⁴ Kornemann: *Die neueste Litnesforsch.* Klio VII. 81. és 87. l.

⁵ CIL III 7429. colonia Ulpia Oescensium colonia 7426.

torkolati Gigeninél), *Ulpia Traiana Ratiaria* (Arcar Palánka)¹ Felső-Moesiában.

Ezek a veteránus coloniák az önkényt jelentkező s oda-utalt (deducti) veteránusok testületével a közbiztonság ellátása mellett még kisebb hadjáratokban is jól elláthatták a védelmet.

Jazyg harczosok.

Traján császár diadaloszlopán.

Csakhogy olyan néparadattal szemben, mely *M. Claudius Frontit* fényes hadseregével képes vala megsemmisíteni, a polgári foglalkozásában már puhulásnak indult veteránus őrség még a *leg. XIII. gemina* néhány vexillatiójának segítségével sem igen

¹ CIL III 14217. Colonia Ulpia Ratiaria et Moesia superiore 7429. Colonia Ulpia Ratiaria 6294, 8088. Ketzner, 8089, col. Ratiaria (64), 8090, 8263, 12647.

fejthet vala ki megfelelő védelmet. Ilyen körülmények közt azt is szerencseszámba vehetjük, ha legalább a várfalak közé menekültekről képes vala a gyenge őrség a felkoncizoltatás veszedelmét elhárítani. Hisz a tüzes csóvák nyilazással, parittyázással így is tűzveszedelmet támaszthattak azon hosszú idő alatt, a mennyiben a Dáciában hatékonyabb fegyvertényre kép telenné vált seregmaradványt Rómából friss csapatokkal ismét harc képessé teheték.

Az amphitheatrum, a nagy közfürdő, a mithraeum romjainban megállapított elhamvasztás veszedelmét tehát Sarmizegetusa elővárosai nem kerülhették el s a várost hamvaiból jó részben újjá kellett még a falak közt is teremteni. Ezt a birodalmi költségen megörökített restauratiót nagyon is érthetőleg documentálja a Marcus Aureliusnak állított szobor emléktáblája, melynek záradékában ¹ *Sarmizegetusa a császár jóvoltából újjáteremtett, s veszedelmes válságából kimentett városként örökíté meg háliját. [Co]lonia Ulp(ia) Traian(a) Aug(usta) Dac(ica) ancipiti periculo virtutib(us) restituta.*

Ezt a hatályos császári rendelkezést azonban egy külön hadtest mozgósításának köszönhető Sarmizegetusa. Akármilyen tekintélyes haderőt alkotott legyen is Dácia két legioja, annak minden erejét lefoglalták úgylátszik az északi határszélre tömörült ellenséges népek s a tulajdonképeni csatatértől messzi kívül eső főváros és környékének restauratiójára a szomszédos két Mesiából rendelték be a segítséget. Numidia fővárosának: Lambesisnek köszönhetjük az útbaigazító tanuságlevelet erre a nevezetes eseményre. Julius Berenicianus emlékköve szerint ugyanis a legio I Italicából és legio III Flaviából s ezek segédcapataiból alakított hadtest parancsnoka gyanánt sietett az elhamvadt tartományi főváros és Dácia délvidékeinek gyámolítására. Hivatalos czime: *praepositus legionibus I Italicæ et III [Flaviæ cum omnibus copiis] auxiliariorum* valamint az a csak rendkívüli nehéz viszonyok közt engedélyezett pallosjoggal történt felruháztatása (*dato iure gladii*) hiteles tanuságai annak is, miszerint a tartományi helytartóságtól függetlenül

¹ CIL III 7969.

egy bizonyos megszabott territoriumon teljhatalmu küldötként a hadi jog kérlelhetetlen és megfelebbezhetetlen uraként kellett nehéz megbízását gyakorolnia.

Hogy mennyire rátermett és kiváló képességű és a viszonyokkal mennyire tájékozott főtisztet ért a bizalom, azt Berenicianus előbbi alkalmaztatásaiból is megítélhetjük. Tribunus

Jazyg harcosok.

Traján császár diadaloszlopán.

militum rangfokozatát ismeretlen tartományban és legionál nyerte el, mert ennek meghatározását az emlékkő kicsorbulása lehetetlenné tévé. Hasonló minőségben került a Cappadociában feküdt legio XV Apollinarishoz. [tri]bunus militum leg] item XV Apollinaris. Azután városi quæstor [quæstor urbanus]. Mint prætor Marcus Aurelius és L. Verus jelöltje (candidatus Augustorum) vala. Innen a XIII. legio parancsnokságába, vagyis

Dáciába került, a mikor az még egymagában szolgálta Dáciát. Most a legio III Flaviahoz küldték, tehát Felső-Moesiába Singidunumba jutott.¹ Ezekkel az értékes tapasztalatokkal és topographiai tájékozottsággal kiválóan alkalmas lehetett arra a hadi expeditóra, mely, a legio XIII gem. territoriumával Felső- és Alsó-Moesiát egyaránt érdekelte. Hogy pedig ez a kiküldetés tényleg Dáciának 170-ből annyira emlékezetes veszedelmével kapcsolatban következhetett be, azt Berenicianus további pályafutása kétségtelenné teszi. Schultze² ugyan a korhatározó későbbi leletek ismerete nélkül Domitianus dák háborúira utalá Berenicianus eme sajátos parancsnokságát. Csakhogy 176—177-re a Lambesisben állott legio III Augusta parancsnokságával Numidia helytartóságában (leg(at)us Aug(usti) pr(o)pr(æ)to(re) legatus III Aug(usta) ismerjük őt s 178-ban *consul designatus*.³

¹ CIL VIII 2582 (= Dessau, Inser. latina selectæ 1111.). [A] *Julius Pompilius A fil(ius) Cornelia T. Vibices Varus Laevillus [Berenicianus Vir stilitibus iudicandis tribunus militum leg. . .] item XV Apollinaris quaestor urb(anus); adlectus inter tribunicus praetor candidatus Augustorum: legatus leg(ionis) XIII Geminae item IIII Flaviae, praepositus legionis I Italicae et IIII Flaviae cum omnibus copiis auxiliorum dato iure gladi leg(ato) Augustorum pro praetore leg(ionis) III (Aug(ustae) consul designatus).* = [A] Julius Pompilius A fija Cornelia Piso T. Vibius Varus Laevillus *Berenicianus* itélő bíró tribunus militum [legio száma kitört], továbbá a XV Apollinaris legionál (Cappadocia) városi quaestor, választott tribunus, az uralkodók (Marcus Aurelius L. Verus) praetor jelöltje, a XIII iker legio legatusa (Apulumban), ugyanaz a legio IIII Fl. (Singidunumban) a legio I és IIII Flavia és segédesapataikból alakult hadtestnek hadijoggal felruházott parancsnoka. Császári helytartó s a legio III Aug. legatusa (Lambesis Numidiában), consuljelölt stb.

Ezt a töredékes emléket kiegészítette Renier a CIL VIII 2744 alapján Lambesis praetoriumából. *Praeposito legionibus I Italicae et IIII Fl. cum auxiliis dato iure gladii leg. Aug. pr(o) Pr(aetore) leg. III Aug(ustae) et veterani [leg. III.] Aug. qui militare coeperunt Glabrione et Homull(o) et Praesente et Rufino cof(n)sulibus.* = A legio I Ital. és leg. IIII hadijoggal felruházott parancsnoka. Pro praetor és a III. legio parancsnoka. A III. legio ama veteránusai, kik Glabrio és Homullus, valamint Praesen és Rufinus consulok alatt kezdtek volt szolgálni.

² E. Schultze: De legione Germanorum XIII Gemina. Kiliae 1887. 46. l.

³ Rávonatkoznak CIL VIII 2744, 2745 és 2988. is. Lásd Jung: Fasten 55.

Ebből folyólag Jung Gyula¹ egészen kutatólag Marcus Aurelius és L. Verus uralkodók candidátusát felcserélvén, benne a germán-sarmata háborúk egyik további felderítést igénylő jelenségévé minősíté Berenicianus parancsnokságát. Domaszewski Alfréd egy lépéssel tovább haladva M. Claudius Fronto 170-beli catastrophájának következményét látja a nem egészen szokatlan és mindig az illető tartományok haderejének lefoglaltsága idejére szóló küldetésben. Csakhogy Domaszewski² M. Claudius Fronto felkonzoltatása után is érintetlennek képzeli Dácia marosvidéki vársorozatát s kizárólag Sarmizegetusa biztosítására irányuló megfigyelő hadnak nézi az egészet, melynek egyedüli teendője a Vaskapu megszállásában merül vala ki. Szerinte ugyanis Sarmizegetusát nem sujtotta a jazyg-germán tömeg túlsúlyra jutása s Julius Berenicus oly időben érkezett egyesített két legiójával a Vaskaphoz, hogy a további eshetőségek megelőzésével kellő védelmet teremthetett ott. Pedig mennyire másként állott a valóság, azt a sarmizegetusai ásatások krónikájával tán sikerült már kellőleg kimutatnunk.

TÉGLÁS GÁBOR.

¹ Julius Jung: *Fasten der Provinz Dacia*. Innsbruck 1894. 55. l. Die Legionslegaten n. 4. Zeit der grossen germanischsarmatischen Krieger, wo Provinzen und Legionen mehrfach combinirt erscheinen. V. ö. *Vita Albani* n. 6.

² Alfr. v. *Domaszewski*: *Chronologia Neue* heidelb. Jahrb. V. 116. Nach dem sicheren Anhalt, welchen die geographischen Beschaffenheiten des Landes bietet, erfolgte die Concentrierung der aus Singidunum (Belgrad) und Novæ (Sistov) anrückenden Truppen bei Zierna (Orsova). Das Heer marschierte auf der Militärstrasse (CIL III 7999, 8000, 8011 und p. 882.) über ad Medium nach Tibiscum und kam rechtzeitig, um den *Eisenturmpass der Tibiscum mit Sarmizegetusa verbindet, zu decken*. Im Norden war Sarmizegetusa durch die drei Lager Micia Gernizara, vor allem Apulum gedeckt. Ez a csatlakozás nem történt meg, a tibiscumi úton sem vonulhattak fel az elhatalmasodott jazyg-germánok miatt oly könnyedén és Sarmizegetusa már rég megszenvedte az ellenség kezét.